

Recensioner/Reviews

Taimi Torvinen

Kadimah—Suomen juutalaisten historia (Kadimah—A history of the Jews in Finland).
Otava, Keuruu 1989, 262 p., ill.
ISBN 951-10951-0.

A look at the well-known *Jewish History Atlas* by Martin Gilbert (1969) tells a learner that during the Second War there were approx. 2,000 Jews in Finland, which was either neutral or unconquered and from which "no Jews were sent to their death" (p. 85). Nevertheless, Finland was "under German occupation or control" (p. 89–90). In addition to that, we are informed in the Atlas that the Protocols of Zion were published in Helsingfors in 1919 (p. 62).

Another standard work, *Atlas of the Jewish World* by Nicholas de Lange (1984), the German version of which (*Jüdische Welt*, Munich 1984) I happen to have on my bookshelf, gives us the impression that in 1945 2,000 Jews suddenly appeared in Finland, which had been an Axis Power during the War (maps on p. 70 and 72); on p. 178 we are told on one single line that the small communities in Finland derive their origin from the middle of the last century. In a positive sense, this peculiar information could be interpreted as a proof of the old saying "no news is good news".

Finland has never been a centre of Jewish life. However, there has been Jewish life in Finland since the middle of the 19th century—in this point de Lange is correct—and the country has hosted Jewish visitors at least since 1782. Before Dr Taimi Torvinen's book *Kadimah—Suomen juutalaisten historia* no monograph has been available on the Jews in Finland—neither in Finnish nor in any other language.¹

In her earlier studies Dr Torvinen has dealt with the activities of the Finnish Senate

during the period when Finland was an autonomous Grand Duchy of the Russian Empire (1809–1917), as well as with the fate of refugees in Finland during the Hitler regime. These two periods are also the most crucial ones in the history of Jews in Finland. Thus, one hundred pages of Dr Torvinen's book are dedicated to the prolonged debate of the legal status of Jews in the Grand Duchy of Finland, and fifty pages to the time in the shadow of Nazism and War; other facets of Jewish life have been served in a space of another fifty pages. With respect to dramatics the distribution is correct; ordinary daily life does not include much to be told to others—peaceful daily life even less.

Besides her general expertise Dr Torvinen has been able to rely on quite numerous special studies which clarify the status of Jews during the two central periods. In this context it may be informative to mention a considerable number of unpublished M.A. and Lic.Phil. theses presented in various universities in Finland,² the emotional description *Taistelu ihmisoikeuksista* (A struggle for human rights) by Santeri Jacobsson (1951), and the works by Dr Hannu Rautkallio dealing with the issues of Jews—both citizens and refugees—in Finland during the Second World War.³

The professional knowledge of Dr Torvinen in the field of general political life has been connected with her familiarity with *Judaica* studies in a successful way. Although *Kadimah* does not reveal remarkable new evidence or results of active research, it is a remarkable presentation of the history of the Jewish minority in Finland. Without being cold, the book endeavours to shed light from different angles. *Kadimah* is not a story of Jewish communities, it is a history of the Jews in Finland, exactly as its subtitle states.

As I intimated in the beginning of this re-

view, the history of Jews in Finland is also rather unknown among scholars. Hence it may be instructive to retell the main points.

Until 1809 Finland was a province of the Kingdom of Sweden. Since 1782, Swedish law restricted the residential right of Jews to three cities on the mainland (Stockholm, Gothenburg, Norrköping, later also Karlskrona). Consequently, Jews were not allowed to settle in Finland.

In 1809 when the country was incorporated into the Russian Empire as an autonomous Grand Duchy, Swedish laws remained in force. However, the regulation prohibiting the entry of Jews could not apply to Jewish soldiers who served in the Russian army in Finland. Since 1858 the retiring soldiers of the Russian army, their families, and widows were granted the right to stay in Finland; the decree did not distinguish Jews or other non-Christian soldiers.

While the number of Jews had been very low,⁴ organizational reforms in the Russian army called forth a rapid increase to about five hundred at the beginning of 1870's. The majority of retiring soldiers lived in the capital city Helsinki. As a consequence, the debate on their legal status was launched as early as in 1872 in the Finnish Diet.

The four estates of the Diet as well as the political parties of the subsequent Parliament were unable to reach a solution—a fear of a mass exodus of the East European Jewish proletariat to avoid pogroms as well as unfair commercial competition were the main arguments of the opponents. However, general conservatism and national protectionism played an important role behind the official statements. The constitutional conflict between Finnish and Russian authorities which began in 1899 additionally complicated the treatment of the Jewish question.

In 1889 the Finnish Senate sent the Governors a letter in which 170 Jews, the names of which were specifically mentioned, were, together with their families, granted the right to remain in Finland temporarily. Other Jews had to apply for a residence permit from the Governor; the permit was granted for six months at a time.⁵ This regulation—which was inten-

ded to be temporal—remained formally valid until 1918; however, the residence permits were examined less strictly since the turn of the century. The rights of citizenship were finally put into effect on January 12, 1918, in connection with Finnish independence. At that time there was approx. 1,000 Jews in the country.

Notwithstanding the fact that the question of rights had not been solved, Jewish communities were active in Helsinki (Helsingfors), Turku (Åbo), and Viipuri (Vyborg). The first rabbi (Naftali Amsterdam) was appointed in Helsinki in 1867, and *Chevra Kadisha* was founded there three years earlier. The present synagogue in Helsinki was inaugurated in 1906,⁶ that in Turku in 1912.

The Jewish School was established in Helsinki in 1918. At first the language of instruction was Swedish, which already had displaced Russian and Yiddish as the main language of the Jews in bilingual Finland; between 1933 and 1941 Swedish was replaced gradually by Finnish. At present the school consists of nine class levels and it is attended by 60 pupils.

In the 1920's and 30's the number of Jews in Finland reached a peak of approx. 2,000. Anti-Semitic attitudes were not unknown in the country; however, they have excited very little response.

After the Russian Revolution some two hundred Jews emigrated to Finland, and before the Second World War 500 Jews succeeded in securing entry from countries under German pressure to Finland—between the two wars a total of 35,000 refugees crossed the border from the Soviet Union to Finland. Of the 500 Jewish refugees, 350 had left Finland before the summer of 1941, when our country again became involved in a war against Russia, now "side by side" with Germany. In the winter of 1939–40, during so-called Winter War, Germany had been allied with the Russian aggressors.

During both the Winter War and the Continuation War (1941–45), the Jewish citizens served in the Finnish army and in other duties along side of other Finns. The construction of a field synagogue for the Jewish soldiers by the River Svir in Eastern Karelia was, no doubt, a very exceptional event in an army fighting on the German side. Twenty-three Finnish Jews

were killed in action in the wars. There is no documentary evidence in favour of the claims that Germany had demanded the internment or deportation of the Jewish citizens of Finland during the War.

Instead, the position of the refugees (150 persons) turned out to be difficult. They were taken to Central Finland, and 43 men were sent to work camps. The Gestapo, obviously without the support of the German diplomatic or military authorities, proposed to the Finnish State Police that these refugees should be relinquished to the Germans. Eventually, eight Jews together with nineteen other refugees were deported by the State Police to the Gestapo in October 1942. Only one of these eight survived. The rest of the Jewish refugees either stayed in Finland or, later on, left the country.⁷

There have been active Jewish communities in Finland in Helsinki, Turku, Vyborg, and Tampere. When Vyborg (Viipuri) was ceded to the Soviet Union in 1940 (and finally 1944), the Jewish population of the town moved along with the rest of the population to the remaining part of Finland where they became members of the other three Jewish communities. The Tampere Community was dissolved at the end of 1981, when its membership had shrunk to nine. The total of Finnish Jews at the beginning of 1988 was 1,305, of whom were actually resident in the country 988. The communities proclaim themselves to be Orthodox. While women had enjoyed the right to vote since the registration of the Turku and Vyborg Communities, this right was only granted to the female members in the Helsinki Community in 1945.

Cooperation with the Jewry of the other Nordic countries, a keen but sometimes also critical interest in the politics of Israel, as well as a certain caution with respect to the problems of Jews in East European countries have been typical features in the official activity of the Jewish communities in Finland after the War. As in other Western countries, mixed marriages and general secularism seem to be the primary challenges to the future of the Jewish communities.

Dr Torvinen's book is a reliable piece of scholarship. However, the list of sources could

be more careful in details; e.g. unpublished academic studies occur in the list without the name of university at which they were presented. And finally, the Hebrew title of the book, *Kadimah*, means forward, but also eastwards. Why should *Kadimah* be a title appropriate for the Jews who came westwards to Finland? Here is a riddle in a study which is bright and clear in other respects.

1. *The Jewish Communities of Scandinavia: Sweden, Denmark, Norway and Finland* by Daniel J. Elazar, Adina Weiss Lieberles, and Simcha Werner (University Press of America, Lanham 1984) includes a short description of the Jewish community in Finland compiled by Adina Weiss Lieberles (p. 135-151). However, I dare to recommend my article, "Die Juden in Finnland", publ. in *Religionsunterricht und Dialog zwischen Judentum und Christentum* (hrsg. von Reijo E. Heinonen, Karl-Johan Illman und Aarne Toivanen, Åbo Akademi förlag, Åbo 1988, S. 8-26) as well as in *Europa Ethnica*, 2'89 (Wilhelm Braumüller, Wien 1989, S. 73-80) as a more reliable source for readers unable to use publications in Finnish or Swedish.

2. The Lic.Phil. thesis of Anja Hansen on the rights of Jews in the autonomous Finland (Faculty of Political Science, University of Helsinki, 1972) as well as the M.A. thesis of Bo Ohlström on social structure and deculturation in the Helsinki Jewish community (Faculty of Arts, Åbo Akademi 1959) are excellent examples of this type of source.

3. His book *Finland and the Holocaust: the Rescue of Finland's Jews* was published in English in New York in 1987.

4. In the earliest list known to me of Jews in Helsinki, in 1868, twenty families with 79 family members were enumerated (State Archives, KKK 36/1686).

5. The archives of the city police of Helsinki retain lists of the retiring Jewish soldiers, their former military units, places of residence in Russia, family ties, means of livelihood and addresses in Helsinki etc. These directories begin in 1889 and are now kept in the State Archiv (VA:713;3, Bka 1 & Bka 2). Dr Torvinen

mentions these lists in the bibliography, but she has not used them as material of her book. Besides other data the following observations may be made on the basis of the archives. All of the Jews who lived in Helsinki in 1898 originated in Czarist Russia, no one had come from Sweden or any other western country. Nevertheless, most of them were already born in Finland. In Russia, the places of residence were clearly divided into four equal groups: (1) Schlüsselburg east of St. Petersburg, (2) the governments Novgorod and Tver (now Kalinin), (3) a strip which extends from Vilna to Piotrków southwest of Warsaw, and (4) others (Vitebsk, Jaroslavl, Narva etc.). Surprisingly, Schlüsselburg, Novgorod, and Tver did not belong to the Jewish Pale of Settlement. Many Jewish soldiers had acted as musicians and drummers during their period of active service. In retirement or on furlough, almost all of them traded in old and new clothes or in fruits on the flea market; the intelligentsia consisted of the rabbi, the teacher and the circumciser. Three quarters of the Jewish population lived in the neighbourhood closest to the market place in Kamppi (Kampen) where the present synagogue was built in 1906.

6. Earlier there were at least three synagogues in Helsinki.

7. There has been a lively discussion in Finland on the fate of the Jewish refugees. For details in English, see Hannu Rautkallio's book *Finland and the Holocaust*, above, note 3.

Tapani Harviainen

Judiska perspektiv. Red. Karl-Johan Illman. (*Religionsvetenskapliga skrifter* ; 19) Åbo : Åbo Akademi, 1989. 282 s. ISBN 951-649-609-1

Judiska perspektiv är en volym innehållande fjorton föreläsningar, varav alla utom en ingick i två föreläsningsserier, omfattande totalt tjugofem föreläsningar, som anordnades av Kurscentralen och Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi under läsåren 1987-88 och 1988-89. Av bidragen härrör nio från den serie som gi-

vit volymen dess namn, *Judiska perspektiv*, och fyra från serien *Modern judisk litteratur*. Volymen är indelad i fyra delar. Den första delen som behandlar judisk musik innehåller endast ett bidrag, "Judarna och musiken" av Fabian Dahlström, som dock i sig inrymmer nedslag inom flera områden ifråga om både tid och rum. Mikael Enckell inleder nästa del, vilken behandlar sju författare, sinsemellan mycket olika men med den judiska anknytningen som åtminstone en gemensam faktor. Med ett bidrag kallat "Antisemitism och judisk tradition hos Marcel Proust", ställs på ett intressant sätt Prousts delvis judiska familjebakgrund mot det omgivande samhället med dess mer eller mindre öppna antisemitism, och Enckell visar hur denna konflikt kommer fram i Prousts liv och författarskap. Det därpå följande bidraget "Nelly Sachs—mystikern inför holocaust" av Karl-Johan Illman, tar framför allt upp de motiv från den judiska mystiken som återfinns i Nelly Sachs' författarskap. Ytterligare en poet tas upp av Kurt Nyholm i dennes bidrag "Paul Celan—det utsägligas diktare". Tyvärr måste jag erkänna att jag ifråga om denna artikel tycker att den inte riktigt passar in i antologin som helhet: de övriga bidragen är förhållandevis populärt hållna, medan Nyholms bidrag inger (åtminstone mig) en känsla av att vara alltför mycket av fackmannens analys. Därmed inte sagt att man i en samlingsvolym av det slag denna recension behandlar inte kan ha flera olika typer av artiklar, men frågan är dock om inte Nyholms artikel vänder sig till ett annat forum än de övriga bidragen. Från lundsisk horisont finner man det även lite märkligt att den volym med Celans dikter i svensk nyöversättning med kommentarer av Lars-Inge Nilsson (Dikter, Ellerströms förlag 1985) inte nämnts eller utnyttjats.

Nästa bidrag, Ole Torvalds' "Trollkarlen Singer", behandlar en av de få nobelpristagare i litteratur på de senaste decennierna, som—trots att han liksom de flesta andra pristagare inte var känd av fler än ett fåtal—bokstavligt lyckats skriva in sig i svenska folkets hjärtan. Torvalds' analys tar sin utgångspunkt i Svenska Akademiens motivering från 1978 och går från den till att, med utgångspunkt i författarens liv, peka på olika, mer eller mindre konflikt-

fyllda, drag i Singers författarskap. Artikeln är för alla oss som älskar Singer ytterligare ett bevis på vad vi hela tiden vetat: det är nåt magiskt med den mannen.

Pirjo Ahokas' bidrag "Jewish Ethnicity in Bernard Malamud's novel *The Assistant*" är det enda i volymen som inte ingick i någon av föreläsningsserierna. Artikeln visar på ett ganska tankeväckande sätt hur etnisk tillhörighet och judiska värderingar på olika sätt visas fram i romanen. Hon nämner även den koppling till Martin Bubers tankar som flera kritiker tycker sig ha funnit i *The Assistant*. Även den därpå följande artikeln, "Saul Bellow är Saul Bellow" av Nalle Valtiala, behandlar en av de stora amerikansk-judiska författarna. Till skillnad från Ahokas behandlar inte Valtiala en enda roman utan ger istället en serie korta, aptitretande introduktioner till de flesta av Bellows romaner, vilket också stämmer överens med hans åsikt att Bellows böcker kan läsas och ses som en enda fortlöpande utveckling. Översiktlig på samma sätt är även Karmela Bélinkis artikel, den sista i gruppen, "Judiska författare", med rubriken "Cynthia Ozick: Hassidisk författare i vår tid". Även här söker artikelförfattaren en fortlöpande linje genom den behandlade författarens hela produktion och finner också en sådan i den anknytning till den chassidiska berättarkonsten, som Ozick själv antyder sig ha inspirerats av, men också i konflikten mellan den judiska minoritetskulturen och den kristna majoriteten.

Den tredje avdelningen i *Judiska perspektiv* presenterar enligt redaktörens förord "tre intellektuella giganter"—Ludwig Wittgenstein, Martin Buber och Gershom Sholem. Den förstnämnda behandlas av Lars Hertzberg under rubriken "Om Ludwig Wittgenstein och den judiska bakgrunden". Med utgångspunkt från Wittgensteins komplicerade religiösa släktförhållanden och hans egen syn på "det judiska" hos sig själv (vilken ofta var ganska kritisk) och i omgivningen, vill Hertzberg undersöka om det är möjligt att se Wittgenstein som en judisk tänkare. Slutsatsen blir att det judiska kommer fram i Wittgensteins roll som filosof, där bl.a. det nära sambandet mellan religion—och då är det fråga om en uppenbarelsereligion—och etik kommer fram. Karl-Johan Illman å-

terkommer ännu en gång, bidraget heter "Martin Buber och den dialogiska principen", en titel som helt och hållet återspeglar författarens intention att presentera dessa två ämnen. I artikeln ges först en biografisk inledning om Buber, en andra del behandlar Bubers dialogik. I slutet av den sistnämnda berörs Bubers betydelse idag, kanske främst som inspiratör för den judisk-kristna dialogen och Illman konstaterar att "Buber hör hur som helst till de stora som det är värt att stifta bekantskap med", ett uttalande man efter att ha läst hans artikel känner sig fullt beredd att instämma i.

Övergången till den tredje giganten är så smidig att det ser ut som en tanke (och troligen är det), eftersom Nils Martolas artikel "Gershom Sholem och studiet av judisk mystik" inleds med ett förmodat Buber-citat: "Alla har vi studenter, några av oss har grundat skolor, men endast Gershom Sholem har grundat en hel akademisk forskningsgren". Forskningen kring den judiska mystiken, som Sholem gjorde till sin specialitet och där han snarast kan sägas vara Giganten, upphör aldrig att intressera människor. Tyvärr lider Martolas artikel av en viss slagsida, den handlar faktiskt mer om judisk mystik än om studiet av densamma. I en volym som *Judiska perspektiv* blir detta möjligen ett mindre problem eftersom majoriteten av läsarna kanske i första hand är intresserade av ämnet och inte av dess forskningshistoria, men det hade ändå varit roligt att läsa något om den kritik av Sholems forskning som börjat dyka upp på senare tid, framförd av bl.a. Moshe Idel. Ett beklagligt tryckfel, som i detta sammanhang blir än mer förargligt, har insmugit sig precis i slutet av artikeln, där det står att "Sholem var inte emotsagd"—det visar sig att Martola menar precis tvärtom.

Så kommer vi då till de tre avslutande artiklarna som behandlar tre helt disparata ämnen, även om de två första möjligen kan sägas vara sammanhållna av en viss anknytning till Staten Israel och modern judisk existens. Semy Kahan, som är först ut på plan, behandlar i sitt bidrag "Den judiska familjen i religiöst, historiskt och sociologiskt perspektiv" den judiska familjen genom olika tidsepoker, från biblisk tid till våra dagars Israel. De två drag hos den judiska familjen som Kahan tydligast tycker sig

se är dels att familjen som institution idag är betydligt mer hotad och att detta också gäller den judiska familjen, framför allt utanför Israel, dels att den judiska familjen trots allt fortfarande håller sig förhållandevis nära den ursprungliga "idealbilden". Speciellt den sista delen av artikeln, där Kahan kombinerar en antropologisk och en etnisk klassifikationsmetod för att beskriva olika familjetyper i det israeliska samhället finner jag intressant. Robert L. Wolkoff hävdar i sin artikel om "Det heliga landet: paradoxer i sionistisk ideologi" att för att kunna diskutera sionismen måste man utgå från att den innehåller paradoxer och, som Wolkoff uttrycker det, är "rätt så underlig". Wolkoff anför flera exempel på mer eller mindre tydliga motsägelser och menar att det enda sättet att föra konstruktiva diskussioner är att skilja på ideologin och dess praktiska tillämpning. När man erkänner att en sådan skillnad finns, kan man förstå till synes motstridiga aspekter hos sionismen—och även hos dagens Israel. Han ger så exempel på några av paradoxerna och avslutar med att konstatera att sionismen är paradoxal bara om man ser den som ett allomfattande svar, inte som en utveckling. Möjligen är Wolkoffs artikel den som tydligast tar upp ett judiskt perspektiv, genom att debattera den företeelse som med sina olika aspekter har en förunderlig förmåga att bli det ämne som alla åsiktsutbyten kring judiska företeelser till slut handlar om, oavsett vad man började diskutera. Som siste talare på listan står Morton H. Narrowe, då han under rubriken "Vad är judendomen bortom ortodoxi och liberalism?" tar upp frågan huruvida det finns ett judiskt sätt att tänka, en fråga som onekligen passar bra som avslutning på en samling som *Judiska perspektiv*. Efter att ha diskuterat de ortodoxas respektive reformjudendomens syn på *halakha* och teologi kommer Narrowe så småningom fram till, och tar sin fortsatta utgångspunkt i, ett begrepp myntat av Max Kadushin: *value-concepts*, som benämning på de gemensamma värderingar som finns inom den rabbinska judendomen, oavsett vilka uttryck dessa värderingar tar sig. Som exempel tar Narrowe bl.a. "Messias"—ett gemensamt ord, oavsett individens definition av det, och *techijat ha-metim*. Narrowes slutsats är

att dessa *value-concepts* är den grund på vilka alla *mitsvot* och *minhagim* vilar, och han menar också att för att dessa *value-concepts* skall vara äkta måste de gå ut att uttrycka på hebreiska eller arameiska.

Som recensent av en volym som *Judiska perspektiv* känner man ytterst starkt sin begränsning i det att man inte behärskar de enskilda ämnena lika bra (eller dåligt), en känsla jag dock tror att jag delar med många av läsarna. En antologi med denna utformning och detta omfång gör naturligtvis djupdykningar omöjliga, och enligt redaktören är volymens syfte att ge exempel på "det judiska" i den judiska kulturens bidrag till den europeiska och västerländska kulturen, en nog så aktuell infallsvinkel i dessa tider då öst möter väst. Jag menar att syftet i så fall bör vara att ge smakprov och inspirera läsaren att läsa vidare och just därför känns den brist på noter och/eller bibliografier som vidlåder några av bidragen högst irriterande. Dock måste mitt sammanfattande omdöme bli att *Judiska perspektiv* är en skrift som med gott samvete kan rekommenderas till den som vill veta mer om den kultur som ändå, hur man än definierar den, måste betecknas som judisk.

Eva-Maria Jansson

Schwartz, Ove & Skurnik, Hillel & Weintraub, Dave *Juutalaisuus—uskonto ja perinne*. Helsinki : Juutalainen koulu, 1989. 103 s.
ISBN 952-90116-1-X.

Den Judiska Samskolan i Helsingfors grundades redan år 1918 och sedan dess har studieämnen såsom hebreiska, religion (judendom) och judisk historia kompletterat de läroämnen som studeras i allmänna skolor. Under skolarbetet 1941–42 blev skolans undervisningsspråk officiellt finska. Ändå har skolan under alla dessa år saknat en lärobok i judendom på ett för eleverna lättförståeligt språk. Det var därför på tiden att läroboken *Judendom—religion och tradition* ("Juutalaisuus—uskonto ja perinne") kom till. Det var skolans direktions som år 1984

tog initiativet och vände sig till församlingens dåvarande rabbin, Ove Schwartz och tog vara på dennes kunskaper, samt till fd. ordförandena för skolans direktion Hillel Skurnik och Dave Weintraub och bad dem förbereda denna första studiebok i judendomen på det finska språket.

Författarna påpekar i förordet att enligt undervisningsprogrammet definieras målet för undervisningen i judendom i Judiska skolan så att "eleven skall få de grundläggande kunskaper i sin religions värderingar och etik, samt i judisk livsföring, han behöver för att kunna följa sin religions föreskrifter och traditioner", och att boken är avsedd att vara ett hjälpmedel för att nå detta mål. "Boken är inte en lärobok i judisk historia och den behandlar inte judar som individer eller som en grupp, inte antisemitism, politisk sionism eller Mellanösternkrisen och inte heller den sekulära judiska kulturen".

Beskrivningen av högtiderna, och de seder och bruk som ansluter sig till dessa religiös-nationella fester, upptar den största delen av boken. Därför har författarna valt att börja med den judiska kalendern (*luach*)—helgerna firas ju enligt de judiska datumen. Det förekommer som bekant i flera fall olikheter mellan Israel och diasporan beträffande kalendern, vilket författarna nämner, men vilket de av något skäl glömt bort i sin tabell på s. 11–12. Författarna använder sig av en traditionell judisk metod genom hela boken—de citerar 'aggadot' ur Talmud, historiska berättelser och folksagor. På detta sätt är det lättare för eleverna att förstå tänkesättet bakom en helt annorlunda tideräkning, och en mycket annorlunda värld.

Sabbaten, som intar en särskild ställning bland de judiska helgerna, inleder kapitlen om högtiderna. På Sabbaten är allting annorlunda—dagsrytmen och sederna. "Man måste helt enkelt leva in sig i Sabbaten för att kunna ta del i den" påpekar författarna, och beskriver hur Sabbaten firas. Igen kommer Talmuds berättelser till hjälp—det säregna betonas.

En jude som följer sin religions bud ber tre gånger dagligen. De dagliga bönerna och de särskilda böner som reciteras vid fester och helger behandlas innan de övriga seder, som hör samman med festerna, introduceras.

"Pesah betyder framförallt frihetens fest

...då vi minns hur den Allsmäktige befriade oss ur Egypten ...". Seder-aftonen, som på alla sätt, speciellt av pedagogiska skäl, skall vara annorlunda ("Hur skiljer sig denna kväll från alla andra kvällar?", se s. 47) förklaras i detalj. I detta sammanhang kan nämnas, att Helsingfors Judiska Församling år 1984, med Rabbin Schwartz som ansvarig redaktör, utgav en finsk översättning av *Haggada shel Pessah*, som också väl kompletterar Pesach-kapitlet.

Fyra fest- och sorgedagar har tillkommit under Staten Israels existens och firas mellan Pesach och Shavuot—under den s.k. Omer-räkningen: *Jom hashoa*, *Jom hazikaron*, *Jom ha'atzmaut* och *Jom Jerushalajim* (s. 50–52). Shavuot, den tredje vällfärdsfesten, är symboliskt knuten till "den tid då vår Tora gavs åt oss"—förkunnandet av de tio budorden, men som en jordbruksfest är den bunden till landet Israels klimat och frukter. Fastedagarna avslutar beskrivningen av det judiska året och dess högtider.

"Det är klart, att judendomens överlevnad [i Diasporan, S.B.] i mycket berodde på förekomsten av synagogan. Utan denna [institution] skulle judendomen inte ha klarat sig ur motgångar och svårigheter, och inte kunnat utan avbrott ägna sig åt Toran, åt inhämtandet av kunskap och åt social verksamhet" (s. 65). Hela sju sidor i denna korta bok tillägnas synagogan och dess funktioner.

'Det judiska hemmet' behandlas kort, men matlagarna får en längre beskrivning. De jämförs också med "munnens renhet"—"det är lika viktigt att tala 'rent' som att äta 'rent'" (s. 71). Vidare ägnas ett avsnitt ('från vaggan till graven') åt övergångsriterna: födsel, vigsel och döden.

Judarna kallas ofta 'bokens folk'. Den judiska uppdelningen av Bibelns böcker (Tanakh, den skriftliga läran), den muntliga läran (Talmud) och Sidduren får en kort beskrivning. Lagens utveckling representeras av Rambam (Maimonides) och *Shulchan Arukh*, Josef Karos 'lagbok' (s. 81–92).

Boken avslutas med en alldeles kort översikt över judendomens grundvalar. Författarna säger sig ha valt att börja med 'handlingen' (teot), då "judendomen kan sägas vara grundad på handling mer än på en trosbekännelse"

(s. 93). Rätt så! Rabbi Donin, som skrev *Att vara jude* (Hillelförlaget, Stockholm, 1985) skulle säkert instämma. Ändå har han av pedagogiska skäl valt att börja sin 'vägledning' med det kapitel vår bok slutar med. I sin bok *The Book of Jewish Practice* (Behrman House Inc. Publishers, New Jersey, 1987), behandlar Louis Jacobs judendomens betoning av 'handling först' i ett långt inledande kapitel ("Belief in Action") och först därefter beskrivs själva handlingen. Det verkar pedagogiskt rätt att eleven först får en teoretisk förklaring om vikten av handlingen—annars är det svårt för honom att inse meningen i alla de positiva och negativa bud som ställs en jude, och vilka beskrivs i boken.

Som en fd. elev i den judiska skolan minns jag väl, hur viktiga alla helger var för oss och att en stor del av undervisningen ägnades åt helgerna. Ändå anser jag, att man också borde behandla elementära judiska begrepp såsom *Tsedaka* (välgörenhet), *Gemilut Hasidim* (ung. barmhärtighet), *Derech Eretz* ('etik') och det judiska trosbegreppet (*Emuna*) fastän författarna påpekade i förordet, att de inte behandlar "judar som individer". Men till en läroboks pedagogiska syften kan även höra att fostra eleverna att bli bättre människor och få dem att ta del av de inre värden judendomen betonar ('*ben adam le-chavero*'), och då måste judisk etik och andra 'individuella' frågor behandlas (jfr *Att vara jude* kap. 4, och Jacobs bok, kap. 3-4). Moderna amerikansk-judiska läroböcker ger förslag på hur man i praktiken kan lära ut dessa värden—genom att t.ex. besöka det judiska ålderdomshemmet, äldre och sjuka församlingsmedlemmar, och genom att vara med och aktivera det judiska centret, etc. (se R. Thun, S. Dworski, *My Jewish World*, Behrman House Inc., 1989).

En lärobok i judendomen behöver inte behandla 'politisk sionism', men det utesluter inte en diskussion av begreppet "sionism", Eretz-Israel's plats i judendomen eller *Tfutzot* (Disporan) etc. Ordet *aliyah* betyder att bli kallad till att läsa Toran (se s. 22, 96), men används också i betydelsen 'att flytta till Israel'. Detta är ett aktuellt och centralt begrepp i judendomen av idag, men nämns inte i boken. Då direktionen för skolan i ett öppet brev

till elevernas föräldrar (*HaKehila* 1/1990) speciellt understryker, att den nationella undervisningen i skolan är sionistisk (s. 47), borde begreppet sionism vara bekant för eleverna redan från barnsben. Judendomen innehåller begrepp, som mera tillhör sfären 'judendomen som en livsväg' än sfären 'judendomen som en religion'—detta kan tas som en ideologisk-filosofisk invändning. I detta syfte kan jag bara hänvisa till både israeliska (staten Israel ses som central för judendomen av idag—jfr läroböcker som utgivits av *The Jewish Agency, Dept for Education*) och amerikanska läroböcker, som definierat judendomen på ett mycket vidare sätt (t.ex. Naomi Pasachoff: *Judaism for Young People*, Behrman House Inc., New Jersey, 1986 eller R. Thun, S. Dworski, *op. cit.* Pasachoff skriver: "We show just how broad the term 'Israel' can be. It includes theology, ritual practice, love of land and a lot of values some regard as simply secular. The teacher must point to the unique character of Judaism, in its universalism and its particularism", s. VI). David Bamberger har i sin bok *Judaism and the World Religions* (1989) valt att introducera judendomen och sedan jämföra judiska värden med värden som förfäktas av andra religioner. Detta är kanske inte det bästa sättet att introducera judendomen, men man kan lära sig mycket av Bamberger's tillvägagångssätt och undvika jämförelser, som bara kan bli missförstådda, såsom anmärkningen om andra religioner på s. 97 i vår bok.

Författarna har klart insett betydelsen av tillägg om speciella bruk och seder bland judarna i Finland. Förhoppningsvis får eleven en känsla, att det är hans plikt, att föra dessa traditioner vidare. Generalisationer såsom "Före sabbaten kom till jobbade människor varenda dag om året" (s. 14), och: "Om alla människor i världen skulle hålla de tio budorden, skulle det inte finnas någon ondska i världen" (s. 53) etc., borde ha undvikits. Generalisationer fungerar ofta som en bumerang.

Jag uppskattar allt det arbete författarna nedlagt i skrivandet och förstår, att de inte kunnat förverkliga alla sina planer. Som en lärobok för mycket unga elever (den tänkta ålderskategorin framgår emellertid inte ur texten) är den tyvärr inte fullständig, utan borde

kompletteras med en arbetsbok för eleven och helst också en lärarpärm/lärohandledning. Det bästa sättet att leva sig in i det judiska livet är att vara aktiv—baka challot (Sabbatsbröd), tillverka Havdala-ljus, duka Pessah-Sederbordet etc. Arbetsboken (eller arbetsböcker för olika åldrar) borde ange aktiviteter, som stimulerar eleven att pröva själv och sysselsätta sig med det judiska också utanför skolklassen. Läraren behöver också sin vägledning—Pasachoff använder t.ex. metoder som "Review it", "Chapter Summary", "See for Yourself" etc. och ger förslag till olika slags aktiviteter och diskussioner.

Hebreiskan är en integrerande del av judendomen. Det har författarna insett i och genom att de flitigt återger hebreiska ord och uttryck, men tyvärr enbart i transkriberad form. Speciellt böner kunde gärna ha återgivits med hebreiska bokstäver, och i slutet av boken hade man kunnat ge förklaringar på finska. På så sätt kunde ordförklaringarna också vara en repetition, och utgöra ett kort 'uppslagsverk' för judiska begrepp—ett sådant finns nu inte till elevens förfogande. Hebreiska talas mer och mer bland judar och är också en länk mellan eleven och Israel, och judiska synagogor och samlingsställen runt om i världen.

Bokens uppgifter är i regel sakliga och korrekta. Nångång väljs ett felaktigt ord: 'dagar som framkallar fruktan' ('pelkoaherättävät päivät') är kanske inte den bästa översättningen av *Jamim nora'im*; formuleringen 'dagar av allvar och vördnad' som används i Donins bok *Att vara jude* är bättre. Vidare kan man inte kalla Jom Hashoa eller Jom Hazikaron festdagar ('juhlapäiviä', s. 50). Visserligen nämns de särskilt som 'surujuhlia' (sorgefester), men minnesdagar vore lämpligare. En *mitzva* är ett bud ('käsky'), inte en uppmaning ('kehotus', s. 50). En *kohen* motsvarar inte en präst, fastän man oftast översätter så—då transkription används borde man hålla sig till *kohen* (se s. 17, 59). Varför skrivs Israel—Jisrael? Att ge en förkortning på Tanakh's innehåll är ingen lätt uppgift, därför har kanske t.ex. *kohanterna* helt försvunnit från Vajikra och Saul och David hinner knappt regera i Samuels böcker (s. 83–88). Kanske denna innehållsförteckning inte motsvarar sitt syfte?

Jag hoppas mina invändningar och förslag mottagas i en positiv anda. Som sagt är det fråga om en första lärobok av sitt slag på finska och först efter att den använts, kan man korrigera och förbättra. Den sakliga informationen är väl förberedd och speciellt kapitlen om pesach och 'från vaggan till graven' är väl skrivna. Man får hoppas, att vi får se en fortsättning i form av en arbetsbok eller dylikt, som grundar sig på den pedagogiska erfarenhet som skaffats i judiska skolan i Helsingfors och som redan skaffats i andra judiska skolor i Diasporan.

Sera Beizer

Bilde, Per

Flavius Josephus between Jerusalem and Rome : his life, his works, and their importance. - Sheffield : JSOT Press, 1988. - 272 s. - (*Journal for the study of the Pseudepigrapha supplement series* ; 2)
ISBN 1-85075-060-2

Per Bilde disputerade år 1983 på en avhandling med den långa rubriken *Josefus som historiskskriver : en undersøgelse af Josefus' fremstilling af Gaius Caligulas konflikt med jøderne i Palæstina (Bell 2,184–203 og Ant 18, 261–309) med særligt henblik på forfatterens tendens og historiske pålidelighed*. Den är en detaljgranskning av ett avsnitt i Josefus' produktion där denne redogör för en händelseserie av stor och potentiellt ödesdiger betydelse för det dåtida Palestina. Händelserna rapporteras även av andra antika författare, bl.a. Filon; och detta betyder att Bilde får tillfälle att göra jämförelser mellan olika versioner och pröva Josefus' pålitlighet som historieskrivare. Författaren ansluter sig till en växande skara moderna forskare vilka ser Josefus' person och produktion i ett betydligt positivare ljus än vad tidigare vanligen varit fallet. Josefus betraktas som en pålitlig källa, förutsatt att man ser honom i ljuset av samtida hellenistisk historieskrivning (jfr min recension i *Nordisk judaistik*, vol. 6, 1985, 44–46). Författaren har efter disertationen i rask takt publicerat nya under-

sökningar om Josefus i vetenskapliga artiklar och nu genom den nya boken *Flavius Josephus between Jerusalem and Rome*, vilken tagit en överraskande lång tid att producera (förordet är daterat 15 juni 1985). Genom denna bok på engelska vänder han sig till en bredare internationell publik än genom dissertationen. Boken är dessutom den andra i ordningen i en serie monografier som kompletterar den nya tidskrift *Journal for the study of Pseudepigrapha* som lanserats av JSOT Press i Sheffield.

Som det framgår av underrubriken är boken tänkt som en allmän översikt över och inledning till Josefus och hans verk, inbegripet forskningshistorien. Och det kommer tydligt fram i dispositionen. I inledningen (ss. 13–26) presenterar författaren i korthet Josefus och dennes verk och hur han varit aktuell i judisk och kristen tradition. Trots att man på sistone skönjt en omsvängning i inställningen till Josefus förekommer det fortfarande antipatier gentemot honom, speciellt i dagens Israel, där han inte passar in i de förhärskande ideologierna. Författaren visar även att det uppenbarligen finns ett behov av den typ av inledning till Josefusstudiet som boken utgör, i vilket jag helhjärtat instämmer. I det första egentliga kapitlet i avhandlingen ges en biografi över Josefus, så gott det låter sig göra utifrån dennes egna skrifter, med beaktande av de motstridiga uppgifter som förekommer (kap. 2, ss. 27–60). I det följande kapitlet presenterar han Josefus' skrifter med en knapp men värdefull analys, och ger överskådliga schemata av deras disposition (kap. 3, ss. 61–122). Det senare är ett särdeles nyttigt avsnitt för läsaren, eftersom man mycket sällan eller aldrig stöter på systematiska analyser av Josefus' verk, och det har inneburit ett arbetsdrygt pensum för Bilde. Presentationen föregås av ett kort avsnitt om Josefus som historieskrivare och en redogörelse för hur hans skrifter bevarats för eftervärlden. Den bästa kritiska utgåvan av Josefus' samlade verk är fortfarande Nieses utgåva från slutet av förra århundradet. Efter presentationen av Josefus' liv och arbete är vi mogna för en översikt av Josefusforskningen (kap. 4, ss. 123–172); detta avsnitt har tidigare publicerats som en separat artikel i *Nordisk judaistik* (vol. 8, 1987, 73–105), och den ger ett klart vittnes-

börd över författarens suveräna behärskning av stoffet.

I det femte kapitlet (ss. 173–206) går Bilde in på en övergripande bedömning av Josefus' nationella och politiska ställningstaganden, på dennes teologi, pålitlighet som historiker, och dennes position mellan judisk och grekisk-romersk historieskrivning. Han visar att Josefus' skrifter inte alls är så renons på teologiska ställningstaganden som man brukat hävda. Centralt för Josefus var föreställningen om Guds lag och Guds rättvisa, vilket inneslöt tanken om Gud som den som länkar mänsklighetens öden och som straffar den som inte handlar i enlighet med den av Gud stiftade världsordningen. För Josefus var även förbundet med Israels folk av fundamental betydelse och det särskilda förhållande som därigenom rådde mellan Gud och hans folk. Därför var även Jerusalems fall och templets förstöring av överskuggande betydelse för honom som tecken på folkets synd. Allt detta var i linje med samtida fariseiskt tänkande, och det är även representerat i äldre gammaltestamentlig litteratur. Det så kallade deuteronomistiska historieverket är ju genomsyrat av liknande tankegångar. Av särskilt intresse är avsnittet om Josefus' syn på sig själv som farisé, präst och profet. Denna självsyn var även vägledande för Josefus uppfattning av sin kallelse som historiker, eftersom en av prästernas viktigaste uppgifter, enligt Josefus, var att vårda folkets samlade erfarenhet. Efter templets fall blev det kanske prästens viktigaste uppgift. Det avslutande sjätte kapitlet (ss. 207–234) går in på i vilka sammanhang Josefus' arbete är av särskild betydelse. Bilde fäster särskild uppmärksamhet vid judaistiken, palestinsk arkeologi, Nya Testamentet och kyrkans framväxt, och vid hellenistisk och romersk historieskrivning. Boken avslutas med en värdefull bibliografi och med index över författare och innehåll. Det finns ingen notapparat, men de olika avsnitten avrundas med hänvisningar till relevant litteratur, med sparsamma kommentarer.

Läsaren kanske störs något av en del upprepningar, men dessa verkar vara en naturlig följd av författarens pedagogiska grepp. Min uppfattning är att Bilde har skrivit en mycket bra bok, och att det knappast går att få en

bättre totalöversikt av Josefus och hans verk, samt studiet av det.

Korta notiser

I samband med uppgörandet av bibliografin i det förra häftet blev jag tillsänd en bunt skrifter av den danske historikern **Ole Harck**, som verkar i Institut für Ur- und Frühgeschichte i Kiel. Uppgiften var då enbart att uppgöra en bibliografi, och jag noterade publikationerna. Flera hade publicerats tidigare än 1986, men jag ansåg det motiverat att införa dem eftersom vi inte noterat Dr. Harcks publikationer tidigare. Jag anser även att det är på sin plats att i korthet kommentera dem. Dr. Harck har primärt ägnat sig åt förhistoria och har publicerat omfattande rapporter om arkeologiska utgrävningar i gravfält i Nedre Sachsen. Men han har även genom en rad publikationer under 1970- och 1980-talet, framför allt i artikelform, dokumenterat sig som en specialist i judisk historia i Schleswig-Holstein. I en skrift som utgavs i anslutning till en utställning om de judiska församlingarnas historia i Schleswig-Holstein (*Julius Magnus-Ausstellung : zur Geschichte der jüdischen Gemeinden in Schleswig-Holstein*. Rendsburg 1985) ges korta inblickar i de olika församlingarnas liv, med värdefulla kartor och instruktivt bildmaterial. Översikten fördjupas något i artikeln "Spuren der Juden in Schleswig, Holstein und Lübeck". Den ingår i samlingsvolymen *Die Juden in Schleswig-Holstein* (i serien *Gegenwartsfragen*), vilken utgavs 1988 med anledning av 50-årsminnet av Kristallnatten (en bearbetad version finns i en annan publikation som utgavs till 50-årsminnet av Kristallnatten: *50 Jahre nach den Judenpogromen : Reden zum 9./10. November 1988 in Schleswig-Holstein*, Kiel 1989). I samma volym ger han även korta översikter över de judiska församlingarna och minnesmärkena, samt ett urval ur viktiga källor rörande judarna i Schleswig-Holstein, och antecknar en bibliografi, tillsammans med Peter Wulff. Närhistorien tecknas i artikeln "Jüdische Kleinsta-

dtgemeinden in Schleswig-Holstein 1900–1938, erläutert am Beispiel Rendsburg" (i *Grenzfriedenshefte* 1988 (3), 143–152; häftet innehåller även ett par andra artiklar om judisk historia i området, detaljstudier över Kristallnatten). I ett par publikationer går han in på detaljerad lokalthistoria (*Om jøderne i Rendsborg*, 1985; *Krystalnatten i Sydslesvig. Sønderjysk månedsskrift* 1988 (h. 11–12), 307–317). Av bibliografiska notiser framgår det att dr Harck skrivit flera andra artiklar inom detta område. Intressant är att ett judiskt museum grundades i Rendsborg i november 1988 i den restaurerade synagogan i staden. Byggnaden återupptäcktes i samband med att Harck höll på med att samla bildmaterial till en artikel i *Flensborg Avis* i 1972, och denna artikel blev den direkta orsaken till att den restaurerades och inrättades som ett museum.

Nyligen utkom en festskrift med anledning av den danske orientalistens **Frede Løkkegaards** 75-årsdag: *Living waters. Scandinavian Orientalistic studies presented to Frede Løkkegaard on his seventy-fifth birthday, January 27th 1990* (Ed. by Egon Keck, Svend Søndergaard, Ellen Wulff. Copenhagen : Museum Tusulanum Press, 1990). Boken innehåller artiklar som behandlar de mest varierande *topoi* i orientalistikens vida fält, och detta är inte den rätta platsen att gå in på dem alla. Men det är motiverat att i korthet gå in på några artiklar av intresse för judaistiken.

Jes P. Asmussen gör några lärda *Bemerkungen zum "Die Kraniche des Ibykus"-Motiv in der orientalischen Literatur* (Notiser till motivet "Ibykus' tranor" i den orientaliska litteraturen; ss. 25–30). Ibykos var en diktare i det antika Grekland, en "vän till gudarna". Enligt en i antiken välkänd berättelse dödades Ibykos av rövare, och det fanns inga vittnen, utom en flock tranor tranor som senare avslöjade mördarna. Detta motiv—fåglar som avslöjar illgärningar—förekom även bland judar och araber.

Ulf Haxen från Det kongelige Bibliotek offentliggör en anonym hebreisk dikt (*An anonymous Hebrew erotico-panegyric from Maḥzōr Cod. Hebr. XXX, Copenhagen*, ss. 99–112), och diskuterar dess form ur en generell synpunkt. Tyvärr går författaren i ringa utsträckning in

på detaljer i dikten, men ger istället en värdefull exposé över den hebreiska *muwaššaha*—en mycket speciell och svårbearbetad genre. Jag erinrar om en tidigare artikel av författaren i *Nordisk judaistik: "Hispano-Hebrew strophic poetry"* (vol. 3 (1981), 36–46).

Lars Kruse-Blinkenberg går in på frågan om *Edvard Brandes som oversætter af Den jødiske Bibel* (ss. 181–205). Författaren har tidigare gjort sig känd som specialist på det speciella danska idiom som kommit till användning vid översättningen av Bibeln till danska. Nu vänder han sig till den danske orientalist och politikern Edvard Brandes' översättningar av delar av den judiska Bibeln och jämför med motsvarande avsnitt i den samtida danska judiska bönboken. Han ger prov på några översättningar, men granskar i detalj Ps 122, ett gott grepp synes det mig.

Børge Rod-Salomonsen granskar det inte helt oproblematiske uttrycket KNGDW i

Gen 2,18 (ss. 320–325), och belyser det ur judisk tradition.

Judith Winters bidrag återges i omarbetad version i detta häfte av Nordisk judaistik.

Det kan vara av intresse för läsarna att veta att man kan spörja ett begynnande intresse för klassiska judiska texter i Estland, om än i blygsamma former. Alldeles nyligen utgavs en översättning till estniska av mishnatraktaten Pirke Abot: *Isad : talmudi 4. osa 9. traktaat* (Heebrea keelest tõlkinud ja kommenteeritud Andres Gross ja Marju Lepajõe Tapani Harviaise järelsõnaga. Tallinn 1990). Översättningen är gjord från den text som är tryckt i den s.k. "Giessen-Mischna". Den innehåller en kort kommentar, och ett "efterord" av prof. Tapani Harviainen från Helsingfors (som ju sitter i vårt sällskaps styrelse), i vilket han ger några korta notiser om talmud, mishna och traktaten Pirke Abot.

Nils Martola